

فهرست مطالب

۱۳ مقدمه

فصل اول: مصاحف په خط مایل / حجازی

۱۹ مصحف مشهد رضوی
۲۰	۱. ویژگی‌های کلی «مصحف مشهد»
۲۸	۲. ویژگی‌های متنی «مصحف مشهد»
۳۱	۱-۲. غرائب رسم در «مصحف مشهد».
۳۶	۲-۲. اختلاف مصاحف الامصار
۳۸	۳-۲. اختلاف قرائات
۴۱	۴-۲. عدالی
۴۲	۵. اشتباهات کاتب
۴۳	۳. ترتیب سوره‌های در «مصحف مشهد»
۵۴	۴. تبیین تاریخی، و تاریخ گذاری «مصحف مشهد»
۵۴	۱-۴. فرضیه نخست
۵۶	۲-۴. فرضیه دوم
۵۹	۳-۴. فرضیه سوم
۵۹	۵. نتیجه گیری

فصل دوم: مصاحف په خط کوفی

۶۳	قرآن ۱۶ سطری موزه کاخ گلستان، کتابخانه دولتی برلین
۶۹	توصیف کلی قرآن گلستان - برلین
۷۴	امضاهای منسوب به امام حسین علیه السلام و عثمان بن عفان
۷۵	قرآن‌های مشابه با نسخه گلستان - برلین
۷۷	رسم و قرائات
۷۷	عدالی
۷۸	اصلاحات در متن نسخه
۸۱	قرآن ۱۶ سطری موزه ملی ایران: نسخه شماره ۴۲۵۱
۸۲	انتساب به دستخط امام علیه السلام
۸۳	برگ‌های مفقود یا جایجا شده در نسخه ۴۲۵۱
۸۴	دستخط

۸۴	تذهیب
۸۸	پیوند تذهیب با شمارش آیات و اعراب گذاری نسخه
۸۹	تقسیم‌های قرآنی
۹۱	نامگذاری سوره‌ها
۹۲	قرائات
۱۱۵	رسم یا املاء
۱۱۸	اصلاحات صورت گرفته در متن
۱۲۱	قرآن ۹ سط्रی مکتبة امیر المؤمنین (نجف)
۱۲۱	پاره‌های مختلف یک قرآن کهن
۱۲۹	ویژگی‌های کلی مشترک
۱۳۳	نشانه گذاری متن
۱۳۵	نظام عد الای
۱۳۶	رسم یا املای کلمات
۱۳۷	اسامی سور
۱۳۷	اشتباهات کاتب
۱۳۷	اختلاف قراءات
۱۵۵	تصاویر
۱۶۱	قرآن ۱۷ سط्रی کتابخانه آستان قدس رضوی
۱۶۵	جدول اختلاف قراءات
۱۶۷	قرآن ۹ سط्रی کتابخانه آستان قدس رضوی
۱۶۸	۱. مشهد؛ آستان قدس رضوی؛ شماره نسخه: ۳۳۸۲
۱۷۴	۲. بیت المقدس؛ کتابخانه ملی اسرائیل؛ شماره نسخه: Ms. Yah. Ar. 970
۱۷۶	۳. تهران؛ موزه کاخ گلستان؛ شماره نسخه: ۱۰۴۰
۱۷۷	۴. تهران؛ موزه کاخ گلستان؛ شماره نسخه: ۱۰۴۶
۱۸۰	۵. حراج کریستیز (۲۲ آوریل ۲۰۱۶)، کالای شماره ۳۰۱
۱۸۱	۶. حراج بنهامز (۲۸ آوریل ۲۰۰۵)، کالای شماره ۱
۱۸۲	۷. حراج بنهامز (۲۵ اکتبر ۲۰۰۷)، کالای شماره ۱
۱۸۲	۸. حراج ساتیز (۱۶ دسامبر ۲۰۱۰)، کالای شماره ۱۳۹
۱۸۲	۹. کتابخانه دانشگاه کلمبیا، نسخه ش ۴۱۸ Or
۱۸۲	۱۰. کتابخانه ملی فرانسه، نسخه ش ۱۹۳ Smith-Lesouëf
۱۸۳	۱۱. کتابخانه آستان قدس رضوی، نسخه قرآن ۱۴۹۸
۱۸۳	۱۲. مجموعه ناصر خلیلی، نسخه ش Qur285

۱۸۴	چند نکته در باب اعراب گذاری و اختلاف قرایات
۱۸۹	«مصحف نجف»: قرآن شماره ۱ در حرم علوی
۱۹۰	«مصحف نجف»: تاریخ و پیشینه
۱۹۱	وقف‌نامه
۱۹۳	معرفی عمومی نسخه
۱۹۵	ویرشگی‌های کلی خط کاتب
۱۹۶	نسخه‌های مشابه با مصحف نجف
۲۰۰	عدّ الآلی و بسملة
۲۰۲	تذهیب و سرسورهای
۲۰۴	بخش‌بندی مصحف
۲۰۶	رسم یا املای مصحف نجف
۲۱۲	تصحیح‌های متن قرآنی
۲۱۳	اختلاف مصاحف الأمسار
۲۱۵	اختلاف قرایات
۲۲۴	سهو یا خطای کاتب
۲۲۹	قرآن ۱۳ سط्रی موزه ملی ایران
۲۳۰	الف. معرفی نسخه ۴۲۵۶ در موزه ملی ایران
۲۳۳	ب. پاره‌های دیگر نسخه ۴۲۵۶، و نسخه‌های مشابه ۱۳ سط्रی
۲۴۲	ج. نمونه‌های مشابه با نسخه ۴۲۵۶ با تعداد سطور مختلف
۲۵۱	قرآن‌های ۷ سط्रی کتابخانه آستان قدس رضوی
۲۵۲	مشهد؛ آستان قدس رضوی؛ شماره نسخه: قرآن ۱۱
۲۵۲	مشهد؛ آستان قدس رضوی؛ شماره نسخه: قرآن ۱۲
۲۵۸	رسم یا املا
۲۵۸	عدّ الآلی
۲۵۹	سهو و اشتباه کاتب
۲۵۹	شباهت و پیوستگی چهار نسخه
۲۶۰	اختلاف قرایات
۲۷۰	نسخه شماره ۴۲۴۶ در موزه ملی ایران (تهران)
۲۷۵	قرآن ۷ سط्रی موزه ملی ایران: نسخه شماره ۴۲۸۹ و دیگر پاره مسروقه آن از موزه پارس (شیراز)
۲۷۶	توضیف کلی نسخه ۴۲۸۹ موزه ملی ایران
۲۷۷	دوبرگ گمشده از نسخه ۴۲۸۹ موزه ملی
۲۷۸	قرآن‌های کوفی ۷ سط्रی

۲۸۱	دستخط کوفی نسخه ۴۲۸۹
۲۸۲	تذهیب نسخه ۴۲۸۹
۲۸۳	نشانهای راهنمای
۲۸۴	اعراب گذاری با نقاط رنگی
۲۸۵	عد الای / نظام شمارش آیات
۲۸۶	رسم یا املاء
۲۸۷	اختلاف قرائات
۲۹۳	سهو و اشتباه کاتب
۲۹۳	پارههای قرآنی مشابه یا متعلق به نسخه ۴۲۸۹
۲۹۴	الف. نسخههای مشابه با نسخه ۴۲۸۹ (گروه یکم)
۲۹۶	ب. نسخههای مشابه با نسخه ۴۲۸۹ (گروه دوم)
۲۹۸	ج. نسخهها و پارههای متعلق به نسخه ۴۲۸۹
۲۹۸	نسخه قرآن شماره ۳ در عتبه عباسیه (کربلا)
۲۹۹	قرآن ش ۲۷ در کتابخانه آستان قدس رضوی
۳۰۰	قرآن کوفی گمشده در موزه پارس (شیراز)، شماره ۵۴۸
۳۰۹	پایان کتابت پیوسته: سرآغازی بر قرآن نویسی به سبک کوفی ایرانی
۳۱۱	ایران شرقی در برابر ایران غربی
۳۱۶	تقسیم بندی ۱۴ پاره
۳۱۹	قرآن ۱۶ سطري کتابخانه آستان قدس رضوی: نسخه شماره ۱۵۸۶
۳۱۹	قرآن شماره ۱۵۸۶؛ کتابخانه آستان قدس رضوی
۳۲۲	قرآن شماره ۱۴۳۵۴ الف؛ کتابخانه آستان قدس رضوی
۳۲۴	جدول کامل از محتوای دو نسخه قرآنی ۱۴۳۵۴ الف و ۱۵۸۶
۳۲۷	توصیف کلی دستخط
۳۲۸	اجزای سوره‌ها
۳۲۰	اختلاف المصاحف وعد الای
۳۲۱	موارد مطابقت با نظام عد الای بصره
۳۲۲	موارد مطابقت با نظام عد الای مدینه
۳۲۳	موارد مطابقت با نظام عد الای بصره و مدینه
۳۲۳	موارد استثناء در عد الای
۳۲۳	قواعد رسم یا املاء
۳۲۵	اصلاحات و اضافات الحاقی به اصل نسخه
۳۴۳	قرآن ۹ سطري کتابخانه و موزه ملی ملک: نسخه شماره ۱۰
۳۴۷	قرآن ۶ سطري موزه ملی ایران: نسخه شماره ۴۲۴۸

فهرست مطالب ◆ ۱۱

۳۵۱	قرآن ۱۵ سط्रی موزه ملی ایران: نسخه شماره ۴۲۴۹
۳۵۲	قرآن ۱۴ سط्रی، منسوب به امام رضا علیه السلام: نسخه‌های کتابخانه ملی ایران، موزه ملک، دانشگاه تهران و موزه رضا عباسی
۳۵۳	۱. تهران؛ کتابخانه و موزه ملک، نسخه شماره ۱۸
۳۵۴	۲. تهران؛ موزه رضا عباسی، نسخه شماره ۵۵۵
۳۵۵	۳. تهران؛ مجموعه شخصی دکتر محفوظی، بدون شماره
۳۵۶	۴. تهران؛ کتابخانه ملی؛ شماره‌های ۲۱۴۰۷ و ۲۱۴۱۰
۳۵۷	۵. تهران؛ کتابخانه دانشگاه تهران؛ نسخه شماره ۴۶۳۱ الف
۳۵۸	تصاویری از دیگر پاره‌های نسخه در جهان
۳۵۹	نسخه شماره ۱۲۰۲۳ کتابخانه مجلس شورای اسلامی
۳۶۰	قرآن ۲۰ سط्रی موزه ملی ایران و کتابخانه آیت الله گلپایگانی
۳۶۱	۱. قم؛ کتابخانه آیة الله گلپایگانی؛ نسخه شماره ۳۸/۱۶۱
۳۶۲	۲. تهران؛ موزه ملی ایران؛ نسخه شماره ۳۴۵۴
۳۶۳	محتوای نسخه موزه ملی ایران
۳۶۴	قرائنات سبعه و قرائنات شواذ
۳۶۵	اختلاف مصاحف الامصار

فصل سوم: مصاحف په خط گوفی چلپاک (بشنیقی)

۳۸۹	قرآن کشوار بن املاس، مورخ ۳۲۷ هجری
۳۹۰	توصیف کلی
۳۹۱	رسم یا املای مصحف
۳۹۲	اشتباه کاتب
۳۹۳	نامگذاری سوره‌ها
۳۹۴	علامت گذاری‌های نسخه با استفاده از رنگ‌های مختلف
۳۹۵	قرائنات
۳۹۶	عد الای
۴۰۱	قرآن ابن سیمجرور، مورخ ۳۸۳ هجری
۴۰۲	توصیف کلی
۴۰۳	وقف نامه و واقف نسخه
۴۰۴	درباره واقف
۴۰۵	خط کوفی در قرآن ابن سیمجرور
۴۰۶	تدھیب و نقطه گذاری

۴۰۷	نامگذاری سوره‌ها
۴۰۸	عدّ الائى
۴۰۸	رسم
۴۱۰	قراءات
۴۱۶	تصاویر
۴۲۳	قرآن ابوجعفر موسوی، مورخ ۴۰۲ هجری
۴۲۳	مقدمه
۴۲۴	ابوجعفر محمد بن موسی الموسوی: نواده امام کاظم یا امام جواد علیهم السلام؟
۴۲۶	تولد و وفات
۴۲۷	قرآن وقفی ابوجعفر موسوی بر حرم رضوی
۴۲۸	توصیف کلی قرآن ابوجعفر موسوی
۴۲۹	عرب گذاری و سایر علائم
۴۳۱	سهوکاتب و اصلاحات متن
۴۳۲	رسم المصحّف
۴۳۳	اختلاف قراءات
۴۴۱	قرآن ابوالبرکات حسینی، مورخ ۴۲۱ هجری
۴۴۱	ابوالبرکات حسینی: دوران حیات
۴۴۲	قرآن ابوالبرکات
۴۴۷	وقف نامه‌های ابوالبرکات
۴۵۱	علی بن حسّاؤ: متولی وقف
۴۵۲	توصیف کلی خط
۴۵۳	عدّ الائى
۴۵۵	نشانه گذاری وقف
۴۵۶	رسم یا املا
۴۵۸	قراءت نسخه: غلبۀ ابو عمرو و یعقوب
۴۶۹	قرآن ابن بیّاب یا نسخه ابوسعید بغدادی: اثری به خط کوفی مشرفی از آغاز قرن پنجم هجری
۴۶۹	قرآن‌های ابن بیّاب
۴۷۱	قرآن کوفی ابن بیّاب؟
۴۷۲	الف. کتابخانه آیة الله مرعشی بیّاب؛ نسخه شماره ۴۳۵۸ منسوب به ابن بیّاب
۴۷۵	ب. کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران؛ نسخه شماره ۲۱۶۱
۴۷۶	ج. کتابخانه آستان قدس رضوی؛ نسخه قرآن شماره ۹۲
۴۷۷	د. کتابخانه آستان قدس رضوی؛ نسخه شماره جزوء قرآنی ۱۳۵۷۳
۴۷۸	ه. کتابخانه آستان قدس رضوی؛ نسخه شماره جزوء قرآنی ۱۱۸۷۰

۱۳ ◆ فهرست مطالب

۴۷۹	و. کتابخانهٔ ملی فرانسه، نسخهٔ شماره 7336 Arabe
۴۸۰	توصیف کلی قرآن ابوسعید محمد بن حسین بغدادی
۴۸۲	رسم یا املا
۴۸۲	قرائات قرآنی در قرآن ابوسعید بغدادی
۴۸۵	تغییر قراءات ورسم، و افزودن قراءات دیگر
۴۸۷	نمونه‌هایی از اشتباه کاتب
۴۸۸	کاتب کیست؟ ابن‌بواپ یا ابوسعید محمد بن حسین بغدادی
۴۸۹	نسخه‌های مشابه با سبک کوفی مشرقی در قرآن ابوسعید بغدادی
۴۹۰	قرآن ۱۲۰۰ در موزهٔ آستانهٔ قم نسخه‌ای از عهد مأمون عباسی یا قرن پنجم هجری
۴۹۶	توصیف کلی
۵۰۱	عناصر متئی نسخه
۵۰۱	الف. بدنهٔ متن آیات قرآن همراه با نقطه گذاری کامل به شیوه امروزی با نقطه‌هایی مدور
۵۰۱	ب. اعراب گذاری
۵۰۲	ج. افزودن علامت تشدید بارنگ آبی
۵۰۲	د. افزودن علامت همزه (ء)
۵۰۲	ه. عدّ الای یا آیه‌نما
۵۰۳	و. جدول کشی در اطراف برگه‌ها
۵۰۳	ز. نگارش سرسوره
۵۰۴	ح. رسم یا املا کلمات
۵۰۵	ط. اختلاف قراءات
۵۰۶	ی. سهو یا اشتباه کاتب

ضمایم

۵۱۱	فهرست اصطلاحات مهم
۵۱۷	کتابنامه
۵۲۹	نمایه‌ها
۵۲۹	نمایه آیات قرآن
۵۵۴	نمایه کتاب‌ها
۵۵۵	نمایه مکان‌ها
۵۵۸	نمایه اعلام
۵۶۲	نمایه قاریان و قراءات
۵۶۹	نمایه موضوعات
۵۷۲	نمایه نسخه‌ها در کتابخانه‌ها، موزه‌ها و حراج‌ها

مقدمه

فهرست نویسی نسخه‌های قرآنی در ایران هنوز راه زیادی برای پیمودن در پیش دارد. از آنجا که این نسخه‌های قرآنی مختلف در کتابخانه‌ها و موزه‌های ایران و کشورهای همسایه، در لابلای سایر آثار علمی بر جا مانده از میراث کهن اسلامی نگهداری می‌شده‌اند، تنها این فرصت را یافته‌اند که فهرست نویس، فیزیک ظاهری آن‌ها را به اختصار گزارش کند. با این همه، این گزارش‌های کوتاه از برخی نسخه‌های قرآنی بسیار مغلوب‌شد و در آن‌ها به جزئیات مهم محتوایی از درون نسخه‌ها اشاره‌ای نشده است. از نظر اغلب فهرست نویسان، نسخه‌های قرآنی همه قرآن‌اند و جز در نوع خط و قطع و تعداد برگه‌ها و اشکال تزئینی شان، چندان تفاوتی نیست. از همین رو، فهرست نویسی مصاحف قرآنی در کشور ما طی یکصد سال گذشته به شایستگی بنا نشده و در آن تحولی نیز رخ نداده است. با آنکه مصاحف قرآنی به خط حجازی و کوفی، کهن‌ترین اسناد مکتوب دوران اسلامی به شمار می‌آیند و طبیعتاً از درون آن‌ها انبوهی نکات تاریخی، ادبی، علمی و فنی قابل شناسایی و پژوهش است، این آثار در میان پژوهشگران میراث اسلامی و ایرانی نیز، کمترین توجه را به خود جلب کرده است. بیشترین سخنان تنها در وصف نسخه‌های مهم کوفی با انجام‌های جعلی منسوب به امامان شیعه گفته شده، یا گاه از خط و تذهیب نسخه‌های فاخر عهد ایلخانی و تیموری و صفوی و قاجاری به میان رفته است.

مهم‌ترین مراکز حاوی نسخه‌های قرآنی در ایران، کتابخانه آستان قدس رضوی و موزه ملی ایران‌اند که از هیچ یک، فهرست کامل و دقیقی در اختیار نیست. از میان نزدیک به شانزده هزار نسخه قرآنی موجود در کتابخانه آستان قدس رضوی، بخشی بسیار ناچیز (کمتر از ۲۰۰ نسخه) در کتاب فهرست گنجینه قرآنی آستان قدس رضوی به قلم شادروان احمد گلچین معانی معرفی شده، و از شمار فراوان قرآن‌های موزه ملی ایران، چیزی جز چند سطر اطلاع ناقص و نادرست در خصوص جوانب فیزیکی نسخه در دست نیست. وضعیت در فهرست‌ها و گزارش‌های انتشار یافته از آثار قرآنی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، کتابخانه ملی ایران، کتابخانه آیة الله مرعشی، کتابخانه آیة الله گلپایگانی، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، کتابخانه و موزه ملی ملک، موزه کاخ گلستان، موزه آستان مقدس قم، موزه رضا عباسی، موزه چهلستون اصفهان، موزه شاه نعمت‌الله ولی در ماهان، موزه ملی کاشان، و جز آن نیز چندان بهتر نیست.

کتاب حاضر درواقع نتیجه پژوهش کوتاه من (در سال ۱۳۹۷ شمسی) در مرکز طبع و نشر قرآن کریم برای شناسایی و معرفی نسخه شناختی مهم‌ترین قرآن‌های کوفی در ایران بوده است که در سال‌های بعد به تکمیل و افزایش کمی و کیفی آن پرداخته‌ام. این اثر تلاشی نخستین برای توجه دادن پژوهشگران میراث اسلامی و علاقمندان نسخه‌های قرآنی به مهم‌ترین عناصر تاریخی، ادبی، هنری، و قرآن‌شناختی در این آثار کهن اسلامی است و در آن، نزدیک به سیصد نسخه قرآنی کهن (سدۀ نخست تا آغاز سده

پنجم هجری) از مهم‌ترین کتابخانه‌ها و موزه‌های ایران معرفی و بررسی تفصیلی شده‌اند، اما آثار زیادی نیز بر جای مانده که پژوهش و معرفی علمی شان تلاش‌های آتی دیگر محققان را می‌طلبند. کوشش من در این اثر مقدماتی بر آن بوده است که در حد توان خود به توصیف مهم‌ترین جوانب ظاهری و محتوایی نسخه‌ها پردازم، و خواندنده را با جزئیات بیشتری از ویژگی‌های هر نسخه آشنا کنم.

کتاب در سه فصل اصلی تدوین یافته است. فصل نخست، عهددار بررسی کهن‌ترین نمونه دستنوشته‌های قرآنی به خط حجازی یا مایل است که در آن، تنها دو نسخه به شماره ۱۸ و ۴۱۶ از کتابخانه آستان قدس رضوی موسوم به «مصحف مشهد رضوی» بررسی شده است. از آنجاکه این اثر کهن قرآنی به زودی در قالب چاپ عکسی به انتشار عمومی خواهد رسید، در کتاب حاضر به معرفی کوتاه‌تر آن بسته کرده، خوانندگان را برای اطلاعات بیشتر به مقدمه چاپ عکسی نسخه، و نیز به مقاله انتشار یافته در مجله مخطوطات اسلامی^۱ ارجاع می‌دهم.

فصل دوم شماری از نسخه‌های قرآنی به خط کوفی از قرون دوم و سوم هجری را معرفی می‌کند. از آنجاکه بسیاری از نسخه‌های کوفی در ایران و جهان، طی قرون متعددی، پاره‌پاره شده و تکه‌های مختلف آن در صورت سالم ماندن، اکنون در جاهای مختلف نگهداری می‌شوند، سعی من در این فصل بر آن بوده است که در هر مورد، نسخه را همراه با شناسایی دیگر پاره‌های آن در کتابخانه‌های داخل و خارج از ایران معرفی کنم. این امر به پژوهشگر امکان می‌دهد هنگام تحقیق درباب هر از این نمونه‌ها، بیشترین قطعه‌های موجود از آن قرآن را ببیند و از بررسی نمونه‌های مشابه با آن نسخه کوفی غافل نماند. افزون بر این، هم در این بخش و هم در دو بخش دیگر، جزئیات کاملی از دانش‌های قرآنی موجود در نسخه‌ها، از جمله قرائت‌های مختلف ذکر شده در آن‌ها، نظام املایی (رسم) به کار رفته، گونه نقطه و اعراب گذاری (نقط و ضبط و شکل)، نظام‌های مختلف شمارش آیات در هر سوره (عدّ الای)، نامگذاری سوره‌ها، و مانند آن مورد توجه من بوده است.

فصل سوم به چند نمونه از نسخه‌های قرآنی با خط کوفی جدید و تکامل یافته در سده چهارم و آغاز سده پنجم می‌پردازد که اصطلاحاً آن را کوفی مشرقی می‌نامیم. ویژگی اصلی این مصاحف، اطمینان به ایرانی بودن این نسخه‌هاست، چه در اغلب این موارد، کاتب، واقف یا مالک نسخه را می‌شناسیم، و نوع خط کوفی در آن‌ها را با هنر کتابت و کتاب آرایی ایرانی پیوند می‌زنیم. تعداد نسخه‌های قرآنی به خط کوفی مشرقی ایرانی در موزه‌ها و کتابخانه‌های ایران، به ویژه در کتابخانه آستان قدس رضوی بسیار فراوان، و تنوع خطوط و آرایه‌های ترینی آن‌ها نیز بسیار زیاد است. از این رو، و نیز به سبب تنگی‌ای مجال، در این فصل تنها به معرفی تفصیلی شش نسخه متنوع از قرآن‌های کوفی ایرانی پرداخته‌ام که از یک سو، در شمار کهن‌ترین نسخه‌های تاریخ‌دار از سده چهارم و آغاز سده پنجم هجری‌اند، و از دیگر

1. Karimi-Nia, Morteza. "A New Document in the Early History of the Qur'an: Codex Mashhad, an 'Uthmānic Text of the Qur'an in Ibn Mas'ūd's Arrangement of Sūras," in: *Journal of Islamic Manuscripts* 10iii (2019), pp. 292-326.

سو، در میان پژوهشگران ایرانی و غیرایرانی کنونی کمتر شناخته شده‌اند.^۱ در معرفی هریک از نسخه‌ها، نخست کوشیده‌ام تمام پاره‌های متعلق به آن نسخه در ایران و جهان را شناسایی کرده، در کنار هم آورم. آنگاه افزون بر معرفی فیزیکی نسخه‌ها (جنس برگ، جلد، تعداد و قطع اوراق، مسـطـر و جـآن)، به جزیاتی در باب نوع ویژگی‌های خط کوفی، ویژگی‌های تزئینی و تذهیب‌های نسخه، اطلاعاتی از زندگی کاتب یا واقف، اطلاعات تاریخی درباره نسخه و محیط کتابت آن، شیوه نقطه گذاری و اعراب گذاری نسخه، رسم یا املای قرآنی به کار رفته در آن، قرائت‌های رسمی (سبعه و عشره) و قرائت‌های شاذ به کار رفته در آن، به اختصار یا به تفصیل پرداخته‌ام. از این‌رو، معرفی هر یک از این نسخه‌های قرآنی در قالب مقاله‌ای بلند و غالباً همراه با ارجاع متقطع به نسخه‌های دیگر فراهم آمده است.

در هنگام تدوین این اثر طی چهار سال گذشته، از مشورت دوست گرامی‌ام، مرتضی توکلی در مرکز طبع و نشر قرآن جمهوری اسلامی ایران، برخوردار بوده‌ام که سپاسگزاری از او را کمترین ادای دینم می‌شمارم. همچنین از راضیه اسماعیلی و امیر استرابی سپاس می‌گزرم که در آماده‌سازی و صفحه‌آرایی اثر نهایت دقت و هنر خویش را به کار آورده‌اند. از دانشمند ایران دوست خدوم، ابوالعلاء سودآور سپاس ویژه دارم که دسترسی مرا به آرشیو شخصی اش از کاتالوگ‌های حراج آثار اسلامی (ساتبیز، کریستیز، بنهازن، و جـآن) در لندن فراهم ساخت و در شکل‌گیری نهایی این اثر یاری‌ام رسانید. دسترسی به تصاویر نسخه‌های قرآنی کهنه در موزه‌ها و کتابخانه‌های ایران، دشواری‌های خاص خود را دارد. بر خود وظیفه می‌دانم از مدیران و همکاران پیشین و کنونی در این مراکز یاد و تشکر کنم که دسترسی مرا به این تصاویر تسهیل کردن: کتابخانه آستان قدس رضوی، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، موزه ملی ایران، کتابخانه ملی ایران، موزه آستان مقدس قم، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، کتابخانه آیة الله مرعشی نجفی ره، کتابخانه آیة الله گلپایگانی ره، موزه کاخ گلستان، کتابخانه و موزه ملی ملک، موزه رضا عباسی، مکتبة الروضۃ الحیدریۃ در حرم امام علی ع، و مکتبة امیرالمؤمنین ع. اکنون که چند سالی است اهتمام و توجه ایرانیان به پژوهش‌های نسخه شناختی در مصاحف قرآنی رشد مضناعف یافته است؛ امید دارم این گام کوچک بتواند روزنه‌ای کوچک به این فضای ارزشمند علمی بگشاید و پرتوی اندک بر ابهامات تاریخی مصاحف کهنه قرآنی بیفکند.

مرتضی کریمی نیا

تهران، بهار ۱۴۰۱

۱. برای مروری نسبتاً جامع از انواع سبک‌ها و دسته‌بندی‌های کوفی مشرقی یا سبک جدید، نک: مهدی صحراءگرد، سطر مستور: تاریخ و سبک‌شناسی کوفی شرقی، تهران: بنیاد بین‌المللی فرهنگی و هنری امام رضا (ع) و فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۹.